

Бояківська І. О.

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ОСОБИСТІСНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ

У статті розглядаються психологічні характеристики обдарованих підлітків, які детермінують їх особистісне самовизначення. Пропонується схема, в якій відображаються соціальні чинники, особистісні, ціннісно-сміслові та духовні (енергетичні) характеристики особистісного самовизначення.

Ключові слова: особистісне самовизначення, обдарованість, підлітки, життєвий план, самореалізація, самопізнання, психологічні детермінанти.

В статье рассматриваются психологические характеристики одаренных подростков, детерминирующих их личностное самоопределение. Предлагается схема, в которой отражаются социальные факторы, личностные, ценностно-смысловые и духовные (энергетические) характеристики личностного самоопределения.

Ключевые слова: личностное самоопределение, одаренность, подростки, жизненный план, самореализация, самопознание, психологические детерминанты.

Examines the psychological characteristics of gifted adolescents determine their personal identity. Investigates the social factors, personal, value-meaning and spiritual (energy) characteristics of personal identity.

Key words: personal self-determination, giftedness, adolescents, life plan, self-realization, self-knowledge, psychological determinants.

Сучасне українське суспільство переживає кризовий стан свого розвитку. Ситуація загострюється на соціально-економічному, політичному, духовно-моральному рівнях, переломлюється через особистість. Це створює труднощі у формуванні життєвих орієнтацій та перспектив, є підґрунтям розвитку соціальних девіацій, впливає на систему цінностей та характер взаємостосунків. Особистість, що знаходиться на стадії формування, є особливо чутливою до вищезазначених несприятливих процесів у суспільстві. Тому процес психологічного становлення молодої людини, зокрема підлітка, вимагає підвищеної уваги. Особливою гостроти набуває проблема обдарованої молоді. Адже, з одного боку, суспільство потребує висококваліфікованих, креативних, неординарних, високоефективних працівників, які могли б ініціювати та втілити якісно новий підхід у вирішенні наявних суспільних проблем. Але, з іншого боку, не надається належна підтримка обдарованій молоді з боку держави і суспільства. Це негативно впливає на розвиток обдарованості як суспільного явища.

Обдаровані підлітки часто відчують себе суспільно ізольованими, використаними на чийсь користь, що призводить до емоційного відчуження, ускладнення процесу особистісного, а відтак і професійного самовизначення. Так виникає проблема згасання обдарованості та професійної нереалізації. Це завдає шкоди не тільки особистості обдарованої людини, а й усьому суспільству. Адже перешкоджає успішній реалізації інтелектуального і творчого потенціалу нації.

Така критична ситуація загострює актуальність нашого дослідження, спонукає шукати адекватні та ефективні вирішення цієї проблеми. Тому ми вважаємо за доцільне зосередитись на дослідженні психологічних передумов особистісного самовизначення обдарованих підлітків. Адже важливо простежити та зрозуміти, яку лінію розвитку (прогресу чи деградації) обирає обдарована молодь в умовах сучасного суперечливого суспільства, з якими цінностями ідентифікується, який змістовний склад цих цінностей, чим зумовлюються особистісні вибори й особистісне самовизначення загалом.

У психологічній літературі описані різні погляди щодо існування особистісного самовизначення та його детермінації, які спираються на різний ступінь свободи людини від внутрішніх та зовнішніх умов. У сучасній психолого-педагогічній літературі найбільш вичерпний підхід до проблеми особистісного самовизначення був запропонований у роботах вітчизняних психологів М. Р. Гінзбурга, Н. С. Пряжнікова, Ф. Р. Філіпова, М. М. Шибаєвої, Л. І. Божович, А. В. Мудрик, Т. В. Снегір'євої, Н. Ю. Будіч, В. А. Багіної, В. Ф. Сафіна, Н. Толстих, Д. Дубровіна, С. Л. Рубінштейн, Д. О. Леонтьєва.

Дослідники пропонують розглядати самовизначення особистості як своєрідну потребу суб'єкта визначити себе у сфері особистісних особливостей та міжособистісних взаємин [1, с. 32]. Інтенсивне формування зазначеного системного утворення відбувається в підлітковому віці. Адже активне усвідомлення власного життєвого шляху особистості припадає саме на юнацький вік. Тому вже загальноприйнято вважати, що цей період є часом відповідального особистісного, а відтак і життєвого самовизначення особистості.

Однак, незважаючи на численні позитивні результати в дослідженні самовизначення та різних його проявів, досі залишається нерозкритою проблема особистісного самовизначення обдарованих підлітків. Відсутність чіткого, систематизованого уявлення про психологічні детермінанти особистісного самовизначення обдарованих підлітків зумовлює наші наукові пошуки, що відображаються в цьому дослідженні.

Серед зарубіжних досліджень приклад поміркованого детермінізму можемо побачити в теорії ідентичності Е. Еріксона [22]. Автор вважає несвідоме фундаментом особистості, але не заперечує вплив навколишнього середовища. Лише сприймаючи себе в співвіднесенні зі значущими, індивід починає формуватися як особистість. Особистісне самовизначення відображається в понятті ідентичність, але включає в себе не тільки пошук та знаходження ідентичності, а й постановку цілей, знаходження смислу життя, конструювання свого життєвого шляху.

Деякі автори відстоювали абсолютну свободу особистості від зовнішніх чи внутрішніх умов. А. Адлер вважав, що існує творча сила, зосереджена в самій особистості, завдяки якій вона самовизначається. За К. Роджерсом, самовизначенню особистості сприяє тенденція актуалізації, завдяки якій особистість розкриває свій потенціал і позбавляється від зовнішнього контролю [12, с. 18].

Ш. Бюлер виходила з того, що самовизначення є вродженою властивістю свідомості та рушійною силою розвитку особистості. Повнота і ступінь самоздійснення залежать від самовизначення, під яким розуміється здатність індивідуума «ставити такі цілі, які найбільш адекватні його внутрішній суті» [5, с. 17]. На її думку, наявність життєвих цілей призводить до інтеграції особистості і є умовою збереження її психічного здоров'я, а їх відсутність викликає неврози.

Класичний підхід до особистісного самовизначення у вітчизняній психологічній науці заснований на принципі детермінізму С. Л. Рубінштейна, згідно з яким «інші люди виступають як фокуси або центри, навколо яких організується «світ» людини» [17, с. 336]. Зовнішня детермінація переломлюється через комплекс внутрішніх умов, у результаті виникає самодетермінація. Провідне місце в особистісному самовизначенні займає пізнання людиною самої себе, завдяки якому вона визначає своє власне ставлення до життя і своє місце в ньому.

Також психологи описують процес особистісного самовизначення через здійснення вибору. Так, Л. І. Божович вважає, що особистісне самовизначення припускає «вибір майбутнього шляху» [4, с. 380], В. Ф. Сафін – «вибір мети та способів її досягнення» [18, с. 70]. Здійснення вибору з подальшою його реалізацією в діяльності, своєю чергою, безпосередньо пов'язано з процесом утворення мотивів і цілей, що супроводжується усвідомленням особистісних цінностей. Л. І. Божович зафіксувала надзвичайно істотну характеристику самовизначення в підлітковому та юнацькому віці – двоплановість: самовизначення здійснюється «через діловий вибір професії і через загальні, позбавлені конкретності пошуки змісту свого існування» [4, с. 215].

У наукових працях представлений ще один підхід, згідно з яким особистісне самовизначення розглядається як процес, який відбувається крізь призму цінностей, що існують у суспільстві, з метою виділення і обґрунтування для себе ціннісно-сміслових підстав власної життєвої концепції [23].

Однак найвичерпнішим є поняття особистісного самовизначення, яке запропонував М. Р. Гінзбург [5, с. 20]. Згідно з його моделлю, особистісне самовизначення задає значущу орієнтацію на досягнення певного рівня у системі соціальних відносин, тобто соціальне самовизначення. На його основі виробляються вимоги до конкретної професійної галузі, здійснюється самовизначення професійне. Таким чином, проблема особистісного самовизначення виникає на стику взаємодії особистості і суспільства.

Вибір стратегії життєвого самовизначення детермінується системою чинників, що включає в себе локус суб'єктивного контролю, ціннісно-сміслові характеристики життєвого простору людини та креативність.

У міру змістовного аналізу індивідуальних даних виступає ще одна істотна підстава продуктивності самовизначення – наявність суперечностей як свідчення того, що воно здійснюється в активній формі.

На ґрунті попереднього досвіду, своїх можливостей, потреб у підлітка складаються внутрішні позиції щодо того, яке становище він займає в цей час та до чого прагне. Така внутрішня позиція, яка є складником Я-концепції підлітка, зумовлює його ставлення до дійсності, навколишніх, самого себе та моделює його майбутнє місце в суспільстві у вигляді життєвого плану чи життєвої програми [8, с. 71]. Проте, на думку А. С. Виготського, життєвий план існує лише тоді, коли молода людина разом з майбутніми цілями планує і способи їх досягнення, оцінює власні суб'єктивні та об'єктивні ресурси.

Особистісне самовизначення зумовлюється також і особливостями характеру людини, схильностями, здібностями. Задатки і здібності, своєю чергою, впливають на інтереси, нахили і потреби людини [24]. Вони визначають найбільш привабливі для певної людини види діяльності, здійснюють безпосередній вплив на процес професійного самовизначення.

Важливо відзначити, що оцінка окремих якостей, сторін особистості відіграє у такому власному ставленні до себе другорядну роль, а провідним виявляється загальне, цілісне «прийняття себе», «самоповага».

У психологічному плані самовизначена особистість – це «суб'єкт, що усвідомив, що він хоче (цілі життєві плани, ідеали), що він може (свої можливості, схильності, обдарування), що він є (свої особистісні й фізичні властивості), що від нього хоче або чекає колектив, суспільство [6, с. 50].

Особистісне самовизначення являє собою одночасно явище і процес, не завершується в підлітковому і юнацькому віці, а продовжується в період дорослості. Особистість приймає смисли, які їй внутрішньо необхідні в цей період життя.

Повернемося до вікових особливостей особистісного самовизначення. Упродовж підліткового віку (як правило, це період з 15 до 17 років) особистість досягає високого рівня інтелектуального розвитку, збагачує свій ментальний досвід, уперше більш широко та масштабно розглядає свій внутрішній світ, свою індивідуальність, формує цілісний образ «Я», у цей відбувається самовизначення в життєвих і професійних планах, підліток свідомо спрямовує свій погляд у майбутнє [22]. Відтак саме на цей період припадає інтенсивне формування особистісного самовизначення як системного утворення. Готовність до самовизначення є основним із новоутворень підліткового віку.

Становлення самовизначення підлітків пов'язане з потребою зайняти внутрішню позицію дорослої людини. Це спроба відповісти самому собі на питання «Який я?», намагання зрозуміти себе та свої можливості паралельно з розумінням свого місця та призначення в житті. Саме тому підлітковий вік пов'язаний із ситуацією вибору «Яким бути у житті» (морально-психологічний аспект); «У чому сенс життя» (екзистенційний аспект); і головне – «Ким бути» (професійний аспект життєвого вибору особистості). Для підлітка всі зазначені аспекти є взаємопов'язаними і відбуваються одночасно. Головною рушійною силою в зазначений віковий період є перехід від дитячої залежності до дорослої відповідальності і свободи [4, с. 98].

Підліткове «Я» ще не цілісне, не до кінця усвідомлене, нерідко супроводжується тривогою або відчуттям внутрішньої порожнечі, яку особа прагне чимось заповнити. Випробовування різних соціальних ролей та видів діяльності, розвиток рефлексії закладають фундамент для вироблення молодою людиною активної життєвої позиції, власного світогляду. Це змушує серйозно замислюватися над сенсом життя, своїми життєвими перспективами, особистісними життєвими цілями, життєвим шляхом. Усвідомлення підлітком плину часу спонукає до самооцінки, перегляду цінностей, осмислення життєвих суперечностей. У цей період узгодженість подій минулого, актуального сьогодення і потенційного майбутнього є досить невисокою, що може породити внутрішній конфлікт.

У підлітків досить часто також можемо спостерігати відсутність взаємозв'язку між уявленням про своє майбутнє з усвідомленням способів досягнення життєвих цілей, готовністю до самовизначення особистісного та професійного. Неузгодженість у самоусвідомленні та самосприйнятті, суперечливість у мотивах та потребах, слабка диференціація подій минулого, актуального і потенційного може спричинити глибокий внутрішній конфлікт особистості [21, с. 160].

Зазначена проблема є особливо важливою в контексті дослідження обдарованих підлітків. Адже феномен обдарованості за своєю суттю є неоднозначним та суперечливим: це і високий рівень загального та інтелектуального розвитку, пізнавальних та спеціальних здібностей, і разом з тим досить серйозні труднощі в становленні власного «Я», самореалізації та соціалізації обдарованого підлітка. Таким чином, дитяча обдарованість являє собою комплексну категорію, у якій сфокусовані різноманітні, інколи гостро суперечливі особливості особистості.

Розглянемо деякі особливості обдарованих підлітків, розуміння яких допоможе сформувати бачення психологічних детермінант їх особистісного самовизначення. Для того, щоб знайти ефективні засоби підтримки обдарованого підлітка у процесі його особистісного самовизначення, необхідно зрозуміти, що наповнює його внутрішній світ, дослідити, які психологічні механізми впливають на розвиток активної молодої людини як унікальної особистості, сприяють досягненню контролю над життєвими обставинами, формують бажання бути діяльною, продуктивною і щасливою особистістю.

В обдарованих дітей часто виникають труднощі в знаходженні близьких друзів, проблеми в спілкуванні з однолітками (деколи це проявляється у конформності – намаганні підлаштуватися під інших, здаватися такими, як усі, відмовляючись від своєї індивідуальності). У більшості випадків вони втікають від соціальних проблем замість того, щоб їх вирішувати. При цьому переживають ізоляваність із боку однолітків, які не розуміють і не приймають їх обдарованості [9, с. 107].

Крім того, нерідко у високообдарованих дітей існують проблеми в емоційному розвитку, підвищена вразливість і пов'язана з нею особлива емоційна чутливість, що проявляються в інфантильних реакціях на критичні зауваження, на невдачі, на неприязне ставлення до їх особи, тощо. У деяких випадках їхня емоційність має прихований, внутрішній характер, проявляючись у сором'язливості в спілкуванні, в безсонні, психосоматичних захворюваннях. Здатність вловлювати те, що залишається непоміченим іншими, поєднуючись із дитячим егоцентризмом, призводить до того, що обдаровані діти все сприймають на свій рахунок. Труднощі в спілкуванні і специфіка емоційної сфери обдарованих дітей нерідко призводять до нестійкості їх самооцінки та формуванню неадекватної «Я-концепції» [11].

Також помітними є проблеми, пов'язані з саморегуляцією. Обдаровані діти переважно займаються лише цікавою для них діяльністю, яка є суттю їх обдарованості. Одночасно з високою пізнавальною мотивацією у них спостерігається знижена навчальна мотивація як потреба у високій успішності.

Таким чином, ця категорія дітей відчуває значні труднощі в особистісному і професійному становленні, що перешкоджає ефективній самоактуалізації, стаючи джерелом особистісних проблем і психосоматичних захворювань внаслідок відчуття «розгубленості», незатребуваності, краху очікувань, конфлікту між сформованою самооцінкою і рівнем домагань та навколишньою дійсністю. З цієї причини, ймовірно, лише невелика частина обдарованих у дитинстві дітей згодом виправдовує покладені на них надії та ефективно реалізує себе.

В особистісному самовизначенні втілюється образ себе як обдарованої особистості. На основі цього стає можливим здійснення власних задумів, більш тонко відчувається оптимальний горизонт досягнень, який сприяє вибору подальшої мети в житті і в професійній діяльності. Таким чином усвідомлюється власна затребуваність і значущість, підвищується мотивація до подальшої діяльності і реалізується можливість виходити на більш високі рівні досягнень у ній [1, с. 165].

Характерним для обдарованих дітей є прагнення досягнути досконалості (перфекціонізм). Але така підвищена вимогливість може перетворюватися в болісну і хворобливу незадоволеність собою і результатами своєї праці, що негативно впливає на творчий процес і на життя самого підлітка. Нерідко завдання, які ставить перед собою дитина, можуть значно перевищувати її реальні можливості на цьому етапі навчання і розвитку. Неможливість досягти поставленої мети породжує глибокі стреси.

Незважаючи на досить вагомий роль і вагу природно-обумовлених чинників та вплив цілеспрямованого навчання і виховання на розвиток особистості, значення родини є вирішальним для обдарованого підлітка. Перш за все, особливо важливою для становлення особистості обдарованої дитини є підвищена увага батьків. Саме увага є одним із найважливіших чинників розвитку виняткових здібностей. Але фанатичне бажання батьків розвинути здібності своєї дитини має і негативні сторони. У таких сім'ях батьки часто не надають достатнього значення формуванню низки соціальних та побутових навичок. Це створює труднощі для подальшої соціалізації та входження в суспільно-побутові відносини обдарованої дитини. Такі підлітки відчувають себе соціально некомпетентними, тяжко адаптуються до нового середовища та людей [3, с. 320].

Велике значення для розуміння особливостей особистості обдарованої дитини має аналіз її взаємин з однолітками і дорослими. Характер взаємин з навколишніми формується навколо «нестандартності» самого підлітка, значною мірою впливає на історію його життя і тим самим формує його особистість. Спілкування з однолітками у сфері особистісних інтересів займає значно менше місця, ніж у сфері пізнавальних інтересів. Тому такі діти вкрай рідко стають лідерами у своїй референтній групі.

У багатьох випадках виняткова обдарованість супроводжується незвичайною поведінкою і своєрідними дивацтвами в поведінці дитини. Це нерідко викликає здивування або насмішку в однокласників, зауваження з боку вчителів, сварки з батьками. Іноді життя такої дитини в колективі складається дуже драматично: дитину б'ють, придумують для неї образливі прізвиська, влаштовують принизливі розіграші, висміюють перед іншими, агресивно висловлюють своє незадоволення їхньою поведінкою, тощо. У результаті таких взаємин породжуються ще більші проблеми в спілкуванні та у взаємодії з іншими людьми. У результаті це призводить до своєрідної відчуженості підлітка від групи однолітків, від батьків, і він починає шукати інші ніші для спілкування (друзі за інтересами) або замикається в собі.

Також можливий ще один деструктивний варіант вирішення цієї проблеми – відмова від власної обдарованості. Підліток починає усвідомлювати, що труднощі, з якими йому доводиться стикатись у житті, переважно мірою зумовлені його «незвичайністю», відхиленням від норми. Він розуміє, що він не такий, як інші, і страждає через це. Він помічає, що негаразди й конфлікти виникають на фоні його виняткових здібностей, на межі його талантів та неадекватності їх сприйняття. У такому випадку обдарований підліток має можливість діяти за звичною для нього схемою «уникнення невдач», а тут – заперечення своєї обдарованості як чинника проблем у своєму житті. Цей процес переважно відбувається несвідомо, і дитина та її оточення починають помічати згасання обдарованості, наближення досягнень та проявів обдарованої дитини до рамок середньостатистичного підлітка. Щоправда, багато залежить від самої дитини і системи цінностей, прийнятих у дитячому й педагогічному колективі, у сім'ї.

Звичайно, вибірка обдарованих дітей неоднорідна, особливості, притаманні одній групі, не можна поширювати на всіх обдарованих дітей. Однак дослідники виділяють проблеми особистісного розвитку, які притаманні багатьом обдарованим дітям і перешкоджають у досягненні високих результатів у майбутньому. Тому лише невелика частина обдарованих дітей реалізують свої здібності на відповідному їх можливостям рівні.

Значна частина обдарованих дітей відчуває труднощі в особистісному і професійному становленні, які є перешкодою для процесу самоактуалізації, що, своєю чергою, є джерелом серйозних особистісних і професійних проблем, а також психосоматичних захворювань [9, с. 109].

Важливо підкреслити, що зазначені проблеми виникають в обдарованих дітей не як наслідок самої обдарованості, а як результат особливостей їх виховання і взаємодії. Це дозволяє визначити напрями психолого-педагогічної корекції особистісного розвитку обдарованих дітей та запобігти виникненню в них труднощів у професійному розвитку та особистому житті. Усе це може сприяти ефективності процесу соціального становлення підлітків, допомагає в більш свідомому виборі професії в юнацькому віці, полегшує адаптаційні процеси молодой людини в соціумі, спрямовує їх на шляху до майбутнього дорослого життя.

Отже, як бачимо, у науковій літературі представлені підходи, що по-різному пояснюють вплив зовнішніх та внутрішніх чинників особистісного самовизначення. Ми пропонуємо об'єднати їх, запропонувавши схему психологічних нашарувань внутрішньої та зовнішньої обумовленості. Отже, ми вважаємо, що вихідною, центральною ланкою особистісного самовизначення обдарованих підлітків є їх особистісні характеристики. Навколо них створюється своєрідне коло специфічних соціальних відносин, які ми позначаємо як соціальні чинники. Безумовно, важливим є нашарування, що детермінує особистісне самовизначення – це ціннісно-сміслові характеристики обдарованого підлітка. Найтоншим, але таким, що має досить сильний вплив на особистісне самовизначення обдарованої особистості, є духовний (або енергетичний) шар. Його доцільність ми вбачаємо в необхідності відображення характерної для обдарованої особистості емоційної, духовної чутливості, на основі якої відбувається чуттєве сприйняття світу та себе як його частини. Адже для високообдарованих людей властивим є сприйняття на енергетичному рівні.

Ми пропонуємо детальніше розглянути чинники, які детермінують особистісне самовизначення.

Особистісні характеристики:

- рівень сформованості самоконтролю; локус суб'єктивного контролю; сформованість самопрезентації, самоорганізації (як рівень домагань);
- суперечливість-узгодженість внутрішнього світу, внутрішня цілісність особистості;
- самоставлення; стійкість уявлень про себе; рівень задоволеності собою; особливості ставлення до власного Я крізь чинник часу (уявлення про себе в минулому, теперішньому і майбутньому); самоповага;
- емоційність; чутливість; креативність; потребнісно-мотиваційні характеристики; вольові зусилля; впевненість у собі; рефлексивні вміння; егоцентризм; перфекціонізм;
- усвідомлення своїх психологічних властивостей та якостей; сукупність компетенцій і навичок, їх усвідомлення; усвідомлення своїх можливостей, суб'єктивних та об'єктивних ресурсів; задатки, схильності, здібності, прагнення до їх реалізації;
- всебічний розвиток особистості; прагнення до самовдосконалення;
- самооцінка як ставлення до своїх можливостей, фізичних та духовних сил; здатність відокремити успішність чи неуспішність у конкретній діяльності від оцінки себе як особистості; розбіжності між Я-реальне та Я-ідеальне.

Соціальна обумовленість:

- характеристики соціальної сміливості; усвідомлення соціальної спрямованості;
- ускладнені адаптаційні процеси; адаптивні цінності – ерудиція, доросле мислення, товариськість, фізична сила, краса і т.д. (горизонтальна перспектива);
- значущі інші як «фокуси», навколо яких організовується світ підлітка; співвідношення із значущими іншими; трудність у переорієнтації із зовнішньої оцінки на самооцінку;
- конфлікт у сфері міжособистісних стосунків; вплив попереднього досвіду стосунків;
- рольове експериментування; залучення до процесу самотворення;
- інформаційно-педагогічне поле (педагогічний колектив, батьки, соціальні служби); атмосфера успіху та взаєморозуміння;
- система соціально-моральних самооцінок; беззаперечне прийняття цінностей своєї сім'ї;

Ціннісно-сміслові характеристики:

- складність пошуку свого місця в житті; активна життєва позиція; прагнення до самовдосконалення;
- невисока узгодженість подій минулого, актуального сьогодення, потенційного майбутнього; опозиційні уявлення (на кого прагнуть не бути схожими);
- смислове уявлення про світ та його структурованість; розуміння сенсу життя;
- динаміка основних життєвих цінностей у часі; відторгнення дитячого одночасно з формуванням почуття психологічної близькості з особою іншої статі;
- цінності, що стають мотивом розвитку, забезпечують безстрокову вертикальну перспективу;
- усвідомлення власної цінності.

Духовні (енергетичні) характеристики:

- позавікові та надіндивідуальні духовні цінності;
- пошук ідентичності (самозаглиблення), духовний пошук себе;

- філософська життєва позиція;
- зміна внутрішньої позиції від дитячої залежності до дорослої відповідальності на основі відчуття енергетичного (духовного) потенціалу;
- вираженість етичних, релігійних, моральних представлень про світ себе в ньому;
- ставлення до дійсності як до можливості бути;
- розвиток саморозуміння (на основі усвідомлення не стільки своїх власних особливостей, скільки своєї соціальної сутності та неповторності, своїх нематеріальних можливостей);
- усвідомлення свого «Я» як активного, діяльнісного начала крізь призму чуттєвого сприйняття реальності.

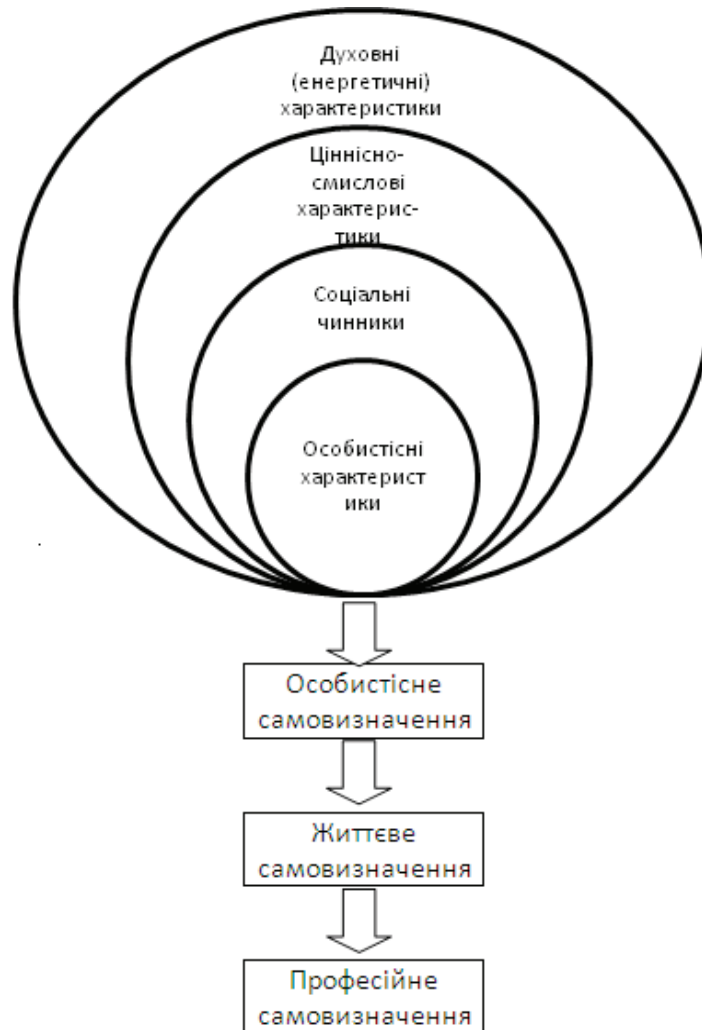

Рис. 1. Схема «нашарування» психологічних детермінант особистісного самовизначення обдарованих підлітків

Висновок. Усі чотири шари розглянутих параметрів самовизначення – особистісні характеристики, соціальні чинники, ціннісно-сміслові характеристики, духовні (енергетичні) характеристики – цілісно, системно співвідносяться один з одним. Кожен знаходить підтвердження і продовження в іншому, створюючи в підсумку цілісну картину процесу особистісного самовизначення, зникається з типом розвитку особистості. Відтак на основі особистісного самовизначення відбувається більш ширше – життєве самовизначення як визначення себе стосовно до загальнолюдських критеріїв сенсу життя і професійної самореалізації. Професійне самовизначення виявляє найтісніші зв'язки з життєвим самовизначенням, оскільки пов'язане з ним ситуативно і змістовно. Водночас, воно невіддільне від самовизначення людини у сфері світогляду, моральної позиції, життєвого сенсу і Я-концепції, які зумовлюють її багатосторонні зв'язки зі світом, у тому числі характер її діяльності. Це своєрідний процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність. Як бачимо, поняття особистісного, життєвого та професійного самовизначення є тісно взаємопов'язаними, такими, що взаємозумовлюють та взаємодоповнюють один одного. Проте вихідним поняттям усе ж залишається

ся особистісне самовизначення як важливий чинник, що сприяє адекватній соціальній та громадській ідентифікації особистості.

Наші подальші наукові розвідки розгортатимуться навколо емпіричного вивчення особливостей особистісного самовизначення обдарованих підлітків.

Список використаних джерел:

1. Арон И Личностное развитие и профессиональное самоопределение одарённого ребёнка в образовательном пространстве школы: учебно-методическое пособие [Текст] / Авт.-сост. И.С.Арон. – Йошкар-Ола: ГОУ ДПО (ПК). – 204 с.
2. Барабанова В Представление студентов о будущем как аспект их личностного и профессионального самоопределения [Текст] / М.Е. Зеленова // Психологическая наука и образование. – 2002. – № 2. – С. 5-20.
3. Богоявленская Д Основные современные концепции творчества и одаренности [Текст] / Д.Б. Богоявленская. – М.: Молодая гвардия, 1997. – С. 328-348.
4. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст]. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
5. Гинзбург М Личностное самоопределение как психологическая проблема [Текст] / М.Г. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1988. – № 2. – С. 19-26.
6. Гинзбург М Психологическое содержание личностного самоопределения [Текст] / М.Г. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 43-52.
7. Дубовина И. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту [Текст] / под ред. И.В. Дубровиной. – М., 1983.
8. Дубровин Д Психологическая адаптация как фактор личностного самоопределения в старшем подростковом возрасте [Текст] / Д.Н. Дубровин // Мир психологии. – 2007. – № 4. – С. 64-75.
9. Кулемзина А Одаренные дети как группа риска по формированию невротического состояния [Текст] / А.М. Кулемзина // Сибирский психологический журнал – 2003. – № 18. – С. 105-110.
10. Легун, О. Поняття самовизначення у психології. Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України [Текст] / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 7. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 360-370.
11. Лейтес Н Психология одаренности детей и подростков [Текст] / М.: Издательский центр «Академия», 1996. – 416 с.; Стр. 187-195.
12. Леонтьев Д. А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности [Текст] / Д. А. Леонтьев. // Психологический журнал. – 2000. – №1. – С. 15-25
13. Мудрик А В поисках своего «Я» [Текст] / А.В. Мудрик // Семья и школа. – 1998. – № 10.
14. Прихожан А К анализу генезиса самосознания в подростковом и раннем юношеском возрасте [Текст] / А.М.прихожан // Воспитание, обучение и психическое развитие. – М., 1984. – С.76-88.
15. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / Отв. ред. Е. В. Шорохова. – М.: Педагогика, 1976. – 418 с.
16. Сафин, В Психологический аспект самоопределения [Текст] В.Ф. Сафин // Психологический журнал, 1984. – №4. – С. 65-74.
17. Толстых, Н Жизненные планы подростков и юношей [Текст] Н.О. Толстых // Вопросы психологии. – 1984. – № 3.
18. Филиппов Ф Социальная ориентация и жизненные планы молодежи [Текст] / Ф.М. Филиппов // Молодежь: интересы, стремления, идеалы. – М., 1969.
19. Шибанкова С Ценностно-смысловые детерминанты профессионально-личностного самоопределения молодежи [Текст] / С. В. Шибанкова // Актуальные проблемы науки и гуманитарного образования : межвуз. сб. науч. тр. / РАХИ. – М., 2005. – Вып. 6. – С. 158-168.
20. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис [Текст] / под ред. Толстых А. В. – М., 1996.
21. INTERNATIONAL SCIENTIFIC ANALYTICAL PROJECT [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gisap.eu/ru/node/918> – Дата доступа: 04.04.2013. – Загол. з екрану.
22. Электронный журнал Вопросы психологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.voppsy.ru/issues/1988/886/886031.htm>. – Дата доступа: 04.04.2013. – Загол. з екрана.
23. Наука и педагогика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nauka-pedagogika.com/psihologiya-19-00-01/dissertaciya-uverenost-v-sebe-kak-faktor-lichnostnogo-samoopredeleniya>. – Дата доступа: 04.04.2013. – Загол. з екрана.
24. Научно-методичний журнал Физическая культура [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.sportedu.ru/Press/FKVOT/2007N2/p7-13.htm>. – Дата доступа: 04.04.2013. – Загол. з екрана.